

BELLE TEN

Cilt/Vol.: 87 - Sayı/Issue: 308
Nisan/April 2023

<https://belleten.gov.tr>

Başvuru/Submitted: 06.12.2021
Kabul/Accepted: 20.06.2022

DOI: 10.37879/belleten.2023.265

Araştırma Makalesi/Research Article

Türkiye'nin İlk Çin Elçisi Emin Âli Sipahi'nin Çin İzlenimleri ve
Türkiye-Çin İlişkileri

Melih Duman*

Öz

Tarihsel süreçte çok uzun bir geçmişe sahip olmasına rağmen Türk-Çin ilişkileri, modern dönemde ancak XIX. yüzyılda dolaylı bir biçimde gelişmiştir. Her iki ulusun da yaşadığı tecrübeler, dönüşen dünyada varoluş mücadelesi hâlini alırken ilk resmî diplomatik ilişkiler, XX. yüzyılda Türkiye Cumhuriyeti döneminde başlamıştır. Çin'in SSCB ve daha sonra Japonya ile yaşadığı sorunlar iki dünya savaşı arası dönemde Türk dış politikası açısından yakından takip edilen bir konu olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye'nin Çin'de açılan ilk diplomatik misyonu maslahatgüzarlık olurken, kısa süre sonra maslahatgüzarlık ekonomik gerekçelerle kapatılmış (1931) ve mütekabiliyet esasınca 1939 yılında elçilik olarak açılmıştır. Çin'de ilk Türk Elçiliğinin açılması ile birlikte Emin Âli Sipahi de orta elçi olarak Türkiye'nin ilk Çin elçisi olmuştur.

Çalışma bu doğrultuda Türkiye'nin Çin'deki "ilk Türk elçisi" olan Emin Âli Sipahi'nin raporları doğrultusunda, Çin'de geçirdiği ilk zamanlarında yaşadığı gelişmeleri ele almakta ve bu dönemdeki Türkiye-Çin ilişkilerini değerlendirmektedir. Sipahi'nin adeta sefaretname geleneğinin takipçisi olarak kaleme aldığı raporlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde Çin'e, Çin kültürüne, Çin'deki Türklere ve Müslümanlara dair önemli veriler sunmuştur. Emin Âli Sipahi'nin Çin izlenimleri, siyasi-kültürel temaslar ve Çin'deki Türk imgesi üzerinden ele alınarak Türkiye-Çin ilişkileri kapsamında analiz edilmiştir. Çalışma, belgesel kaynak tarama yöntemiyle elde edilen arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Çin, Emin Âli Sipahi, Doğu Türkistan, Diploması.

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Aksaray/TÜRKİYE, melihduman@aksaray.edu.tr ORCID: 0000-0001-6861-615X

Turkey's First Chinese Ambassador, Emin Ali Sipahi's Chinese Impressions and Turkey-China Relations

Abstract

Although it has a very long history, Turkish-Chinese relations developed indirectly only in the 19th century in the modern period. While the experiences of both nations became a struggle for existence in the transforming world, the first official diplomatic relations started in the 20th century during the time of the Republic of Turkey. The problems experienced by China with the USSR and later Japan have been closely followed in terms of Turkish foreign policy between the two world wars. In this direction, while Turkey's first diplomatic mission opened in China was to become a chargeship, shortly after, it was closed for economic reasons (1931) and opened as an embassy in 1939 on the basis of reciprocity. With the opening of the first Turkish Embassy in China, Emin Âli Sipahi became the first Chinese ambassador of Turkey as an envoy extraordinary.

In this direction, the study examines the developments Turkey experienced in its early years in China in line with the reports of Emin Âli Sipahi, Turkey's "first Turkish ambassador" in China, and evaluates Turkey-China relations in this period. The reports written by Sipahi presented important data on China, Chinese culture, Turks and Muslims in China in the early period of the Republic of Turkey. Emin Ali Sipahi's Chinese impressions were analyzed through political-cultural contacts and the Turkish image in China within the scope of Turkey-China relations. The study was evaluated in line with the archival documents and other sources obtained by the documentary source literature review.

Key Words: Turkey, China, Emin Âli Sipahi, East Turkestan, Diplomacy.

Giriş

1789 yılına kadar Türk diplomasinin yabancı devletlerle olan ilişkisi genellikle tek yönlü olmuştur. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başlayan değişim kendisini diplomasi alanında da ortaya koymuş ve Avrupa'da ilk daimi elçilikler açılması ile birlikte Türk diploması tarihinde bir dönüm noktası yaşanmıştır¹. İlk daimî elçilik açılan yerler İngiltere, Avusturya, Fransa, Prusya, Rusya, İspanya gibi ülkeler olurken, son olarak ise Çetine (Karadağ) ve Kiev (Ukrayna) elçilikleri açılmıştır. Son açılan elçiliklerle birlikte Osmanlı Devleti'nin yurt dışındaki elçilik sayısı yirmiyi

1 Ercüment Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Yay. haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 55-58.

bulmuştur. Açılan elçiliklerin on sekizi Avrupa'da yer almakta iken Avrupa dışında Osmanlı Devleti'nin elçiliklerinin yer aldığı ülkeler ABD ve İran olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında yeni devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden hariciye bakanlığının yurt dışı teşkilatına on dokuz yeni ülke² eklenmiştir. Türk-Çin ilişkilerinin oldukça eski tarihlere gitmesine ve Çin'in kadim bir devlet olmasına karşın, ilk kez Türkiye Cumhuriyeti döneminde Çin'de temsilcilik açılmıştır³.

Osmanlı Devleti'nin diplomasisinde meydana gelen gelişmelere paralel olarak mevcut siyasi, coğrafi şartların ve Çin'in kendine özgü durumu gibi sebeplerle açılmayan Çin temsilciliği, 1929 yılında maslahatgüzarlık⁴ seviyesinde açılmıştır. Çin-Japon çatışmasının ortaya çıkardığı kriz durumu, Türkiye'nin Japonya dışındaki gelişmeleri de takip etmesini gerektirmiştir. Bu doğrultuda Japonya maslahatgüzarı Hulusi Fuat Bey olayların şiddetinin arttırmasıyla birlikte, Çin'e maslahatgüzar olarak tayin edilmiştir. 1929'da açılan Nankin Maslahatgüzarlığı, kısa bir süre sonra bütçe gerekçesiyle 1931 yılında kapatılmıştır⁵.

Nankin Maslahatgüzarlığının kapatılmasından sonra iki ülke ilişkileri uzunca bir süre Ankara'daki Çin Elçiliği üzerinden sürdürülmüştür. Çin'in Türkiye'de Elçilik düzeyinde temsil edilmesine karşın Türkiye'nin düşük bir seviyede dahi olsa Çin'de temsilcisinin olmaması, Çin-Türkiye ilişkilerinde diplomatik bir sorun ortaya çıkartmıştır⁶. Gelişmeler karşısında Dışişleri Bakanlığı, hukuk müşavirlerinden Emin

2 Afganistan, Gürcistan, Arjantin, Irak, Arnavutluk, Japonya, Azerbaycan, Litvanya, Brezilya, Macaristan, Çekoslovakya, Meksika, Çin, Mısır, Estonya Suudi Arabistan, Habeşistan (Etiyopya), Şili, Finlandiya.

3 Bilal N. Şimşir, "Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 22/S. 64-65-66, 2006, s. 16-17.

4 Bir büyükelçinin temsilci olarak bulunduğu ülke dışına çıkması durumunda veya o ülkeye gelmesinden önce ona vekâlet eden diplomat, işgüder manasına gelen maslahatgüzar, diplomatik temsilciliklerdeki protokol sırasında Büyükelçi, Daimî Temsilci, Temsilci -misyon şefferi-sıralamasının sonunda yer almaktadır. Dışişleri Bakanlığının mevcut mevzuatında, meslek memurları unvan gurupları içerisinde 1'inci unvan gurubunun içerisinde yer alan maslahatgüzar, Üst Yönetim Gurubu olarak nitelendirilen büyükelçi, elçi, birinci sınıf başkonsolos sıralamasından sonra gelmektedir. Bk. *Resmî Gazete*, 12 Şubat 1986, Sayı: 19017; Dışişleri Bakanlığı Diplomatik Kariyer Memurlarının Görevde Yükselme Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik (EK-1); *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2011, s. 1632.

5 *Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi*, İcra Sekreterliği, 1984.

6 Barış Adıbelli, *Osmanlı'dan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 146-147.

Âli Sipahi'yi⁷, Türkiye'nin Çin Hükûmeti nezdinde orta elçisi olarak atamıştır⁸. Bu dönemde yalnızca Türkiye için değil dünyanın pek çok ülkesi için de büyükelçilik açmak çok istisnai ve ayrıcalıklı bir durumdu. Bu sebeple Türkiye'nin pek çok ülkede olduğu gibi Çin'de açtığı ilk elçiliği de orta elçilik düzeyinde olmuştur⁹. Türkiye, daha önce yaptığı gibi Çin'le ilişkileri maslahatgüzarlık seviyesinde sürdürmeme kararı alırken, Sipahi'yi istisnai bir durum olan büyükelçilik yerine diplomatik teamüllere uygun olarak orta elçi olarak tayin etmiştir.

Çalışma bu doğrultuda Türkiye'nin Çin'deki "ilk Türk elçisi" olan Emin Âli Sipahi'nin Çin'de geçirdiği ilk zamanlarında yaşadığı gelişmeleri ele almakta ve bu dönemdeki Türkiye-Çin ilişkilerini değerlendirmektedir. Emin Âli Sipahi'nin Çin'e yolculuğu, varışı, ilk izlenimleri, gerçekleştirdiği ziyaretleri, Çin'in önde gelen isimleri ile olan temasları, Çin'deki Türkler ve Müslümanlarla olan münasebetleri ve onların durumları gibi konularda kaleme aldığı raporları değerlendiren çalışma, Türkiye'nin erken döneminde Türkiye-Çin ilişkilerine her iki ülkenin yetkililerinin ve kamuoylarının birbirlerini nasıl değerlendirdiğini, birbirlerine nasıl baktıklarını ortaya koymaktadır. Tarihsel olarak uzun bir geçmişe sahip Türk-Çin ilişkileri modern tarihte ancak 1930'lu yıllarda diplomatik ilişki kurabilmiştir. İki ülkenin birbirlerine bigâne kalması sebebiyle "ilk Türk elçisi" Emin Âli Sipahi'nin Çin'deki izlenimleri ve temasları Türkiye-Çin ilişkileri ve Çin'deki Türk imajı hakkında önemli veriler sunmaktadır. Çalışma, belgesel kaynak tarama metoduyla elde edilen arşiv belgeleri ve diğer kaynaklar doğrultusunda değerlendirilmiştir.

1. Tarihsel Türk-Çin İlişkileri

Tarih boyunca coğrafi sınırları değişen Çin, bugün kuzeyde Çin Seddi ile çevrilen, batıda Kansu eyaletini sınırları içerisine alıp Türkistan'ı dışarıda bırakan bölgeyi

7 Dışişleri Bakanlığının yurt dışı teşkilatında daimî maslahatgüzar olarak 1933 yılında Brüksel'de göreve başlayan Emin Âli Sipahi, 1938 yılına kadar burada görev yapmıştır. 1939 yılında Orta Elçi olarak Çin'e atanıncaya kadar Dışişleri Bakanlığı merkez kadrosunda hukuk müşaviri olarak hizmet veren Sipahi, 1942 yılında yeniden merkeze tayin edildiği dönemde hukuk müşaviri olarak görev yapmıştır. 1944 yılında Cidde Elçiliğine atanan Sipahi, 1945'e kadar Cidde'de görev yapmış daha sonra ise 1946 yılında Buenos Aires'e tayin edilmiştir. 1950 yılına kadar Arjantin'nde görev yapan Sipahi, aynı yıl Stockholm'de göreve başlamıştır. 9 Haziran'da göreve başlayan Sipahi, kısa bir süre sonra görevi başında 14 Kasım 1951 tarihinde vefat etmiştir. Bk. Hâmid Aral, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılı*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1968, s. 844, 847, 852, 926.

8 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-18-1-2/88-87-10 Dosya Ek: 107-109 (Kararlar Daire Başkanlığı, 04.09.1939).

9 Bilâl N. Şimşir, *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, 1996, s. 382.

ihtiva etmektedir¹⁰. Aynı coğrafi bölgeyi paylaştıkları iddia edilebilecek olan Çinlilerin ve Türklerin tarihleri çok eski dönemlere gitmekte, Çin tarihi kaynaklarında Türk ismi çeşitli tarihlerde kaleme alınan belgelerde, eserlerde geçmektedir¹¹. Türk-Çin ilişkileri, Türklerin yükselişe geçmeleriyle birlikte yeni bir döneme girmiştir. Bu dönemde Çin'in kuzeyinde ve kuzey doğusunda güçlü yönetimler kurmalarıyla birlikte Türklerin Çin üzerinde büyük etkileri olmuştur¹². Bu durum Çin kaynaklarında Türklerle önem atfedilmesine yol açarken, kaynaklarda yalnızca Hun, Göktürk, Uygur gibi devletler yer almamış, bazı Türk boylarına ait bilgilere de yer verilmiştir¹³.

Türklerin bir kısmının Müslüman olduktan sonra batıya gitmesi, Türkler ve Çinliler arasındaki ilişkileri sona erdirmemiş, İpek Yolu kuşağı üzerinden sağlanan bağlantılar batıya ilerleyen Türklerle ilişkilerin sürdürülmesini sağlamıştır. Orta Asya'da kalan Türklerin Çin'le temasları ise hiç kesilmemiştir. İlerleyiş sahası batı olan Osmanlı Devleti dahi Çin'le siyasi ve ekonomik temaslar sağlamıştır¹⁴. Çinlilerin “Lu Mei”, “Lu Mu”, “Lu Mi”, “Lu Mi Guo”, “Tu Jue”, “Tu Er Qi” olarak adlandırdıkları Osmanlı Devleti ile ilişkilerinin Ming dönemine (1368-1644) kadar gittiği söylenmektedir¹⁵. Yine çeşitli tarihlerde Osmanlı elçilerinin Çin'e gittikleri tarihî kayıtlarda yer almıştır¹⁶.

Sultan Abdülaziz döneminde Kaşgar Emîri Yakup Bey'in yardım isteğinin karşılanması ile Yakup Bey Kaşgar Emiri olarak Osmanlı Sultanı adına hutbe okutup para bastırmıştır. Yakup Bey, Osmanlı Devleti'ne bağlılığını II. Abdülhamid tahta çıktığında da göstermiştir¹⁷. Kaşgar Emîrliği'nin Osmanlı Devleti'ne bağlanmasıyla

10 Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s. 1.

11 Bk. Naile Ağababa, “Çin Kaynaklarında Türkler”, *Turkish Studies*, 10/9, 2015, s. 1-8.

12 He Xingliang - Guo Hongzhen, *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*, çev. Eser Ulun, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015, s. 21.

13 Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X. Asır)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004, s. 2-3.

14 Bernard Lewis, *Ortaoğu*, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 132; Giray Fidan, “Ming Tarih Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu - Ming Çin'i İlişkileri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, 2011, s. 286.

15 Adibelli, *age.*, s. 50-51.

16 Bk. Giray Fidan, *Çin Kaynaklarına Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Çin İlişkileri ve Çin'deki Osmanlı Ateşli Silahları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

17 *Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2005, s. 84-93.

Osmanlı Devleti ile Çin komşu olmuşlarsa da bu durum sembolik olarak dahi çok uzun sürmemiştir. Çin'in işgali sonrasında Kaşgar Emirliği, Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiş fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sebebiyle Osmanlı gerekli desteği verememiştir¹⁸. Çin ve Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin sonraki dönemlerde de çeşitli sebeplerle sürdüğü görülmüştür¹⁹. Bu temaslardan en önemlisi yine II. Abdülhamid döneminde Çin'e gönderilen nasihat heyeti ile sağlanmıştır. Çin'de yabancı ülkelerin etki ve baskısına karşı bir infial olarak başlayan Boxer Ayaklanması neticesinde Çin'deki yabancılara ve sahip oldukları binalara saldırılmıştır²⁰. Ayaklanma sırasında Alman Büyükelçisi de öldürülürken Alman İmparatoru II. Wilhelm Çinli Müslümanların ayaklanmaya karışmaması için II. Abdülhamid nezdinde devreye girerek yardım istemiştir. Çin'de daha fazla kan dökülmemesi için Çinlilere nasihatte bulunmak ve Avrupalıların ayaklanmayı bastırmak üzere hazırladıkları ordu kumandanı ile temas sağlamak üzere bir heyetin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Heyetin Çin'e vasıl olması beklenenden uzun sürdüğünden Heyet, ancak ayaklanma bastırıldıktan sonra Çin'e varmıştır. Fakat buna karşı Çinliler tarafından Türk Heyetini oldukça coşkulu karşılanmış ve aynı coşkuyla uğurlanmıştır. Heyet başkanı Mirliya Enver Paşa, seyahat ile ilgili olarak hazırladığı raporunda İstanbul ile Çin arasındaki tüm deniz yolu üzerindeki önemli merkezlerde Türk konsolosluğunun olmamasını olumsuz bir durum olarak bildirmiştir²¹. Fakat kısa süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin içerisine sürüklendiği gelişmeler, Enver Paşa'nın Osmanlı'nın lehine katkı sağlayacağını düşündüğü atılımların gerçekleşmesine engel teşkil etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı kayıplar, sonrasında meydana gelen Trablusgarp, Balkan Savaşları ile I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin Çin'den ve Çin'deki gelişmelerden uzaklaşmasına yol açmıştır.

2. Türkiye ve Çin'in İlk Diplomatik Teması

XVII. yüzyıldan itibaren ülkelerini dış etkilerden korumak üzere sınırlarını dışa karşı kapayan Çin, yaklaşık iki yüzyıl süren bu izolasyon politikasını Afyon Savaşı'nda (1839-1842) yenilmesiyle birlikte değiştirmek zorunda kalmış, İngiltere başta olmak üzere büyük devletlerin etki alanına girmiştir. İngiltere, ABD, Fransa,

18 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 273.

19 Bk. Giray Fidan, "The Turk Travelogue: Kang Youwei's Journey to the Ottoman Empire", *Bilgi*, S. 76, 2015, s. 227-243.

20 Uçarol, *age*, s. 277.

21 Taha Toros Arşivi, No: 001506537006.

Rusya gibi devletler, XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına Çin'le yaptıkları antlaşmalar sonucunda büyük nüfuz alanları meydana getirerek filen Çin'i kendi aralarında bölüşmüşlerdir²². XX. yüzyılın başında Çin'deki durumu tasvir eden Wolfram Eberhard, büyük devletlerin birbirleriyle mücadelesi olmasaydı, Çin'in çoktan ilhak edilmiş olacağını kaydetmiştir²³. 1912 yılında cumhuriyet yönetimine geçen Çin'de hiçbir değişiklik olmadığı gibi, daha fazla kargaşa yaşanmıştır. 1925 yılına kadar Pekin'de iktidar mücadelesi sürerken, aynı yıl Sun Yat Sen önderliğinde kurulan hükûmetle sükûnet sağlanmıştır²⁴.

Çin'in dış destekli olarak iç karışıklıklar yaşadığı bir evrede Türkiye'de rejim ve yönetim değişmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si bu yeni dönemde diplomatik ilişkiler kurmak üzere birtakım adımlar atarak çeşitli ülkelerle resmi ilişkiler kurmuştur. Türkiye'nin Çin'le kurduğu ilk ilişkiler ise Tokyo Maslahatgüzarlığı vasıtasıyla sağlanmıştır. Tokyo Maslahatgüzarı Hulusi Fuat Bey [Tugay], 1927 ve 1928 yıllarında iki kez Çin hakkında araştırma yapmak üzere Nankin'e gönderilmiştir²⁵. Türkiye, bu dönemde Uzakdoğu'daki gelişmeleri yakından takip etmek istemiştir. 1929 yılında Çin'le SSCB arasında başlayan gerilim, aynı yıl çatışmaya dönüşürken Türkiye, uluslararası atmosfer sebebiyle gelişmeleri dikkatle takip etmek üzere Çin'de Maslahatgüzarlık tesis etmiştir. 7 Temmuz 1925 tarihinde Tokyo'ya Daimî Maslahatgüzar sıfatıyla gönderilen Hulusi Fuat Bey²⁶, 25 Mart 1929'da²⁷ Tokyo'daki görevinden ayrılarak Çin'in başkenti Nankin'e atanmıştır. Hulusi Fuat Bey'in Nankin'e atanması kararının Çin'e bildirilmesinden sonra Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü [Aras] Bey'e gönderilen yazıda, Çin milletinin Türkiye'ye karşı büyük bir takdir hissi beslediği ve "büyük kardeş Cumhuriyet"le dostane münasebetlere girilmesinden çok memnun bulunduğu ifade edilmiştir²⁸. Tokyo'dan birkaç gün içerisinde ayrılan Hulusi Fuat Bey, 1 Nisan'da Daimî Maslahatgüzar olarak Nankin'deki, görevine başlamış ve böylelikle Türkiye'nin Çin'deki ilk temsilcisi

22 Uçarol, *age.*, s. 274-280.

23 Eberhard, *age.*, s. 334.

24 Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 1996, s. 63-64; Ceren Ergenç, *Chinese Nation-Building and Sun Yat-Sen A Study on 1911 Revolution in China*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 28-29.

25 Adıbelli, *age.*, s. 144.

26 *Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi*, İcra Sekreterliği, 1984.

27 Aral, *age.*, s. 931.

28 BCA, 30-10-0-0 / 129-926-7 Dosya Ek: 107 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 29.04.1929)

olmuştur²⁹. 10 Nisan'da Çin'in Dışişleri Bakanı ile görüşen Hulusi Fuat Bey'e Bakan, Türkiye ile ilişki kurulmasında memnuniyet duyduğunu dile getirerek Çin'in geçirmekte olduğu değişimle Türkiye'nin gerçekleştirdiği inkılaplar arasında bağlantı kurmuştur. Bakan, ayrıca Çin halkının ve hükûmetinin Türkiye'ye karşı "büyük bir sempati" beslediğini söylemiştir³⁰. Tüm iyi niyetlere karşın Türkiye'nin Çin'deki ilk diplomatik temsilciliği olan Nankin Maslahatgüzarlığı, açıldıktan kısa bir süre sonra bütçe gerekçesiyle 1931 yılında kapatılmıştır³¹.

21 Temmuz 1931 tarihinde Hulusi Fuat Bey'in Nankin'den ayrılmasında sonra³², iki ülke arasındaki ilişkiler doğrudan Çin'in Ankara elçisi ile Türkiye'nin çeşitli ülkelerdeki elçilikleri üzerinden sürdürülmüştür³³. Hulusi Fuat Bey'in görevde olduğu tarihte başlayan devlet başkanları düzeyindeki temas, Maslahatgüzarlığın kapatılması sonrasında da devam ettirilmiştir. İlk kez 1930 yılında iki ülkenin ulusal günlerinin tesadüf ettiği ekim ayında devlet başkanları nezdinde tebrik telgrafları gönderilmiştir. Çin Ulusal Hükûmet Başkanı Chiang Chung Cheng ile Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa arasında başlayan telgraflaşma, Lin Sen'in Ulusal Hükûmet Başkanı olmasından sonra da sürdürülmüştür³⁴.

Japonya'nın Mançurya'ya saldırarak Mançukuo Devleti'ni kurduğu, Çin'in Jehol eyaletini işgal ettiği ve tüm bu gelişmeler karşısında Milletler Cemiyeti'nin durumunun sorgulandığı bir dönemde Türkiye³⁵, Milletler Cemiyeti'ni destekleyerek Çin'le bir dostluk antlaşması imzalamış ve Japon işgaline karşı Çin'in toprak bütünlüğünü savunmuştur³⁶. Türkiye her ne kadar Çin'le bir dostluk antlaşması yapmak üzere 1926 yılında Moskova Büyükelçisi'ni, 1928 yılında ise ABD Büyükelçisi'ni görevlendirdiyse de istenilen neticenin bu tarihte alınması mümkün olmamış, Uzakdoğu'da meydana gelen siyasi gelişmelerin katkısıyla

29 *Dışişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965*, s. 358.

30 BCA, 30-10-0-0 / 257-728-2 Dosya Ek: 434A (Muamelat Genel Müdürlüğü, 17.06.1929)

31 *Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi*.

32 Aral, *age.*, s. 926.

33 Uzakdoğu gelişmeleri konusunda Bern ve Moskova Elçilikleri ile Tokyo Maslahatgüzarlığı öne çıkmıştır.

34 Bilâl N. Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Cilt I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 615-618.

35 Melih Duman, "Çin-Japonya Çatışması ve Türkiye'nin Uzakdoğu Gelişmelerine Bakışı (1929-1939)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 16, 2020, s. 43.

36 Hasan Köni, "Genel Dış Politika Işığında Cumhuriyet Dönemi Uzak-Doğu İlişkileri: 1933-36", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C 3/S. 11, 1993, s. 274.

Türkiye-Çin arasında 1934 yılında bir dostluk antlaşması imzalanabilmiştir³⁷. Dostluk antlaşması, “Samimî dostluk rabitaları tesis ve takviyesi” amacıyla Ankara’da tanzim edilerek Çin’in Bern Ortaelçisi M. V. Hoo Chi-Tsai ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü [Aras] Bey tarafından 4 Nisan 1934 tarihinde imzalanmıştır³⁸.

Dostluk Antlaşması’nın imzalanması ile gelişmeye kaydeden Türkiye-Çin ilişkileri, 1934 yılında önemli bir gelişme daha yaşamıştır. Çin Ulusal Hükümet Başkanı Lin Sen’in Türkiye-Çin ilişkilerini geliştirmek ve var olan uyumu kuvvetlendirmek üzere Çin açısından oldukça önemli bir isim olan General Ho Yao-Tsu’yu Ankara Elçisi olarak tayin etmiştir. 1935 yılının Mayıs ayında güven mektubunu sunarak göreve başlayan Ho Yao-Tsu, yaptığı ilk açıklamada, artık Türkiye ile Çin arasında resmî diplomatik münasebetlerin teessüs edildiğini ifade ederek Çin’in ve Türkiye’nin bu durumdan oldukça memnun olduğunu belirtmiştir³⁹. Yine aynı yıl Çin’den askerî bir heyet Türkiye’ye gelerek çeşitli görüşmeler gerçekleştirmiştir⁴⁰.

1934 yılından sonra Türkiye, genellikle Çin’deki sosyo-ekonomik gelişmelerle Çin-Japon mücadelesini yakından takip etmiştir⁴¹. Türkiye’nin Çin’e yönelik bu genel akım siyasetinin ve ilişkilerinin dışında, Türkiye’ye eğitim almak üzere Çinli öğrencilerin geldiği de görülmüştür. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde eğitim almak üzere 1937 yılında müracaat eden iki Çin tabiiyetli öğrencinin başvurusu Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir. D. S. Sadiyan isimli öğrenci hakkında fazlaca bir bilgi bulunmazken S. C. Osman Lin isimli öğrencinin Çin İslam Cemiyeti’nin yardımıyla Türkiye geldiği bildirilmiştir⁴². Diploması, eğitim ve askerî konular dışında Türkiye, Çin’in ihtiyaç duyduğu insani konularda da devreye girmekten imtina etmemiştir. Çin, 1938 yılında yaşadığı kolera salgını karşısında Milletler Cemiyeti’ne müracaat ederek aşı talebinde bulunmuş,

37 BCA, 30-18-1-1/18-25-4 (Kararlar Daire Başkanlığı, 06.04.1926); BCA, 30-18-1-1/30-57-1 (Kararlar Daire Başkanlığı, 23.09.1928).

38 *Resmî Gazete*, 9 Haziran 1934, Sayı: 2722, s. 3956.

39 Şimşir, *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları*, s. 618-620; BCA, 30-10-0-0/131-937-19 Dosya Ek: 114 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 03.12.1934)

40 BCA, 30-10-0-0 / 200-367-1 Dosya Ek: 239 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 22.02.1934).

41 BCA, 30-18-1-2 / 59-83-3 (Kararlar Daire Başkanlığı, 05.11.1935); BCA, 30-10-0-0 / 257-727-15 Dosya Ek: 434 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 09.01.1936); BCA, 30-10-0-0 / 221-492-43 Dosya Ek: 400-3 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 02.12.1936).

42 BCA, 30-18-1-2 / 71-4-1 Dosya Ek: 141-28 (Kararlar Daire Başkanlığı, 14.01.1937); BCA, 30-18-1-2 / 78-72-17 Dosya Ek: 142-79 (Kararlar Daire Başkanlığı, 20.08.1937).

Cemiyet'in Sağlık Direktörlüğü ise Türkiye'nin devreye girmesini istemiştir. Türkiye ise Çin'in mücadele ettiği salgın karşısında bir milyon santimetre küp kolera aşısını göndermeyi taahhüt etmiştir⁴³.

3. Türkiye'nin İlk Çin Elçiliği

General Ho Yao-Tsu, elçi olarak göreve başlamasından kısa bir süre sonra Türkçe bir broşür yayınlayarak tarihsel süreçte Türk-Çin ilişkilerini kültürel boyutlarıyla ele almıştır. Broşürde Türk-Çin ilişkilerinin tarihi, Çinlilerin Türk, Türklerin ise Çin kültürüne etki ve katkıları detaylı olarak ele alınmıştır. Çin'in Türkiye'ye yönelik ilgisine karşın Türkiye'nin diplomatik mütakabiliyete uygun bir adım atmaması, Ho Yao-Tsu'nun yerini maslahatgüzara bırakarak ülkesine dönmesine yol açmıştır. Elçi Yao-Tsu, ülkesine döndükten sonra Türkiye'nin Çin'e "layıkıyla alaka göstermediğini" dile getirmiştir. Çin'de yaşanan bu kriz, Ankara tarafından İsa Yusuf Alptekin'in 1939'daki Türkiye ziyareti sırasında öğrenilmiştir. Alptekin, Çin'in elçi atamasına karşın Türkiye'nin Çin'e bir elçi atamamasının Çin'de üzüntü ve hayal kırıklığı meydana getirdiğini ifade etmiştir. Alptekin'in ifadeleri Ankara'da kısa süre içerisinde Çin konusunda diplomatik bir girişimde bulunulması gerektiği fikrini ortaya çıkartmıştır⁴⁴. Dışişleri Bakanlığının 4 Eylül 1939 tarihindeki teklifi üzerine Bakanlık hukuk müşavirlerinden Emin Âli Sipahi'nin Türkiye'nin Çin Hükümeti nezdinde orta elçi olarak atanması kararlaştırılmıştır⁴⁵. Türkiye'nin Emin Âli Sipahi'yi Çin'e elçi olarak ataması yetkili çevrelerce, önemli bir diplomatın Çin'e atanması olarak değerlendirilmiştir⁴⁶.

a. Emin Âli Sipahi'nin Çin'e Varışı ve İlk İzlenimleri

Emin Âli Sipahi, atanmasından birkaç ay sonra aralık ayında Çin'in başkenti Chungking/Chungking'e⁴⁷ varmış ve hemen akabinde itimatnamesini takdim ederek görevine başlamıştır. Sipahi, kabulü esnasında uygulanan teşrifat ve gelişmeleri paylaşmayı uygun görmesinden dolayı, olayları bir rapor hâlinde

43 BCA, 30-10-0-0/257-728-14 Dosya Ek: 434A (Muamelat Genel Müdürlüğü, 27.07.1938).

44 Adıbelli, *age.*, s. 146-147.

45 BCA, 30-18-1-2/88-87-10 Dosya Ek: 107-109 (Kararlar Daire Başkanlığı, 04.09.1939).

46 Adıbelli, *age.*, s. 147.

47 1931 yılında Çin-Japon savaşının başlaması ve Japonların Mançurya'yı işgal etmesi üzerine Milliyetçi Çin Hükümetinin Başkenti Chungking'e nakledilmiştir. Bu karar sonrası ihdas edilen Türk Elçiliği de Chungking'de görev yapmıştır. 1945 yılında Savaşın sona erip Japon işgalinin sona ermesi ile birlikte tüm elçilikler gibi Türkiye Elçiliği de Nankin'e taşınmıştır; *Dışişleri Bakanlığı Yılı 1964-1965*, s. 358-359.

kaleme alarak Bakanlıkla paylaşmıştır. Sipahi'nin raporunda dikkat çektiği ilk husus Çinlilerin ülkelerine gönderilen “ilk Türk elçisine samimi bir hüsnü kabul” göstermeleri olmuştur. Sipahi, kendisine gösterilen hüsnü kabulün İngiliz kolonisi olan Hong Kong'da başladığını kaydetmiştir. Çin'in Hong Kong'da bulunan diplomatik temsilcisi M. J. T. Tai, Sipahi'yi karşılayarak Türk Elçisi'nin Chungking'e gitmesine yardımcı olmuştur. Tai, Hong Kong'da kaldıkları kısa süre içerisinde Türk Elçisi'ne yoğun ihtimam göstermiş ve Japon işgali nedeniyle hareket günleri, saatleri belli olmayan üstelik haftada yalnızca birkaç kez hareket eden uçakta Emin Âli Sipahi'ye ve eşine yer ayarlamayı başarmıştır. Karadan günlerce çeşitli sıkıntılar içerisinde gerçekleşen yolcuğun yerine Türk Elçisi'nin rahat gitmesi için uçakla seyahatinin sağlanması, Sipahi'ye göre Ankara'daki Çin Elçiliğinin bildirmesinden kaynaklanmıştır. Hong Kong'a gittiği esnada vapurda tanıştığı Sun Yat Sen'in oğlu Meclis Başkanı Dr. Sun Fo, Sipahi'nin karşılanması için Hong Kong'a telgraf çekeceğini ifade etmişse de Elçi kendisine gösterilen kolaylığın Çin'in Ankara Elçiliğinden kaynaklandığını belirtmiştir⁴⁸.

Chungking'e 21 Aralık tarihinde varan Sipahi'yi havaalanında Çin'in protokol şefi Dr. Mao Lan Tuan ile maiyetindeki bir memur karşılamıştır. Çinli yetkililer dışında Türkistanlı birkaç kişi ve gazeteciler de karşılayanlar arasında yer almışlardır. Türk Elçi ve eşi, hoş geldiniz tebriğinden sonra yabancı diplomatların yer buluncaya kadar geçici olarak ikamet ettikleri Wai-Chiaopu Hostel isimli otelde misafir edilmiştir. Sipahi, otele geçtikten sonra kendisinden röportaj talep eden Central News Ajans'ın Türkiye ile Çin-Japon mücadelesi hakkındaki sorularını yanıtlamıştır. Soruları “cemilekârene” bir şekilde cevaplamaya özen gösteren Sipahi'nin röportajı, radyo ve bütün Çin gazetelerinde yer almıştır. Sipahi'nin sözleri sebebiyle Çin gazeteleri, yaptıkları haberlerde “Türk Elçisini samimiyetle selamlamış” ve Türkiye hakkında dostane yazılar yazmışlardır. Çinli yetkililer tarafından gösterilen ihtimam Sipahi'nin otele yerleşmesiyle birlikte sürmüştür. Protokol şefi, Çin ve yaşanan olaylar hakkında bilgi vermek üzere Sipahi ve eşine ilk gün refakat etmiştir. Çin'in dışişleri bakanı da ilk gün Emin Âli Sipahi ile görüşmek istemiş, fakat Elçi'nin yorgun olacağı düşüncesiyle ikinci gün görüşmenin daha uygun olacağına karar vermiş ve bu durumu protokol şefi vasıtasıyla bildirmiştir. 22 Aralık'ta Emin Âli Sipahi beraberinde Elçilik kâtabi Yümnü Yedes ile birlikte Çin'in Dışişleri Bakanı Wang Chung-hui tarafından resmî makam olarak kullandığı evinde kabul edilmiştir. Bakan Wang Chung-hui

48 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A (Muamelat Genel Müdürlüğü, 20.02.1940).

ile Emin Âli Sipahi arasında geçen ilk görüşmede tanıtma, tebrik ve genel konuşma dışında Bakanın Türkiye'ye yönelik ilgisi de yer almıştır. Özellikle Bakan Wang Chung-hui, Türkiye'nin hukuk mevzuatı ve Latif Alfabetesi meselelerini gündeme getirmiştir. Türk Elçi Dışişleri Bakanı ile gerçekleştirdiği görüşme sonrasında öğleden sonra bu kez de Dışişleri Bakan Yardımcısı Hsu-Mo ve Bakanlığın Avrupa Dairesi, Amerika Dairesi, Batı Asya Dairesi, Matbuat ve İstihbarat Dairesi Genel Müdürleri ile görüşme gerçekleştirmiştir. Sipahi'nin öğleden sonra gerçekleştirdiği görüşmelerde ilginç bir biçimde Sipahi yetkililerin yanına gitmemiş, yetkililer sıra ile Bakanlığın kabul salonuna giderek Türk Elçi ile görüşmüşlerdir. Bakan ve tüm Bakanlık yetkililerinden hüsnü kabul gören Sipahi, Japonların hava saldırıları sırasında -ikamet ettikleri otelin sığınacağının yeterli şartlara haiz olmaması sebebiyle- Bakan Yardımcısı Hsu-Mo tarafından daha güvenli olan Bakanın evindeki sığınığa davet edilmiştir. Gerçekleştirilen ziyaretler karşısında mutut olduğu üzere Türk Elçisi'ne karşı yapılması gereken ziyaretlerin yalnızca Matbuat ve İstihbarat Dairesi Şefi General Shu ve eşi tarafından yapılması, Sipahi'nin dikkatini çeken bir gelişme olarak kaydedilmiştir⁴⁹. Çin'in bu dönemde yaşadığı kargaşalık ve savaş hâli diplomatik teamüllerin uygulanmasında noksanlıklar yaşanmasına sebep olmuştur.

b. İtimatnamesini Takdimi

Türkiye'nin Çin Elçisi Emin Âli Sipahi 22 Aralık'ta Dışişleri Bakanı Wang Chung-hui ile gerçekleşen görüşmesi sırasında, Bakan'a nutku ve itimatnamesinin bir suretini vermiş, bu esnada Wang Chung-hui, Çin Cumhurbaşkanı tarafından kabulü için hemen teşebbüste bulunacağını söylemiştir. Sipahi'nin ertesi gün 23 Aralık'ta (Cumartesi) protokol şefinden aldığı mektupta, itimatnamenin Çarşamba günü takdim edileceğini tahmin ettiren sebepler bulunduğu bildirilmiştir. Pazar gününün (24 Aralık) tatil olması ve Noel Tatili nedeniyle, pazartesisinin (25 Aralık) ise Mareşal Çan Kay Şek'in hapisshaneden kurtulduğu gün olan "Nasyonal Rejuvention"un sene-i devriyesi olması nedeniyle protokol şefi itimatnamenin takdim gününün çarşamba (27 Aralık) olabileceğini ifade etmiştir. 25 Aralık pazartesi günü alınan ikinci bir mektupta ise itimatnamenin takdiminin 27 Aralık 1939 Çarşamba olacağı teyit edilmiştir. Tarihle birlikte protokol esasları da mektupta yer almıştır⁵⁰.

49 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A, s. 1-3.

50 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A, s. 3-4.

27 Aralık Çarşamba günü saat dokuzda başkanlık saray teşrifat müdürü otele gelerek, Emin Âli Sipahi'ye uygulanan cari usul hakkında bilgi vermiştir. Teşrifat müdürü protokolü sade ve Fransız usulü şeklinde diye özetlemiştir. Hareket saati geldiğinde otelden çıkarak saraydan gönderilen iki otomobille, saraya hareket edilmiştir. Saray avlusunda bandonun çaldığı İstiklal Marşı eşliğinde Türkiye'nin Çin Elçisi karşılanarak salona alınmıştır. Salonda bir süre Çinli yetkililerle görüştüktan sonra Emin Âli Sipahi, Çin Devlet Başkanı'nın elçileri kabul ettiği salona alınmıştır. Burada Cumhurbaşkanı Lin Sen giydiği millî giysilerle, sağında ve solunda takriben otuzar kişiden oluşan askerî ve mülki idarecilerin yer aldığı kalabalık bir heyetle Sipahi'yi kabul etmiştir. Sipahi, kendisine daha önce söylenen mahalli protokol kurallarına uyararak üç kere selam verdikten sonra yüksek sesle nutkunu irad ederek itimatnamesini takdim etmiştir. Lin Sen, itimatnameyi alıp Dışişleri Bakanı'na verdikten ve nutkun Çinceye tercümesini dinledikten sonra Çince olarak kendi nutkunu irat etmiş, akabinde ise bir memur tarafından nutuk Fransızcaya tercüme edilmiştir. Daha sonra Lin Sen, Emin Âli Sipahi ile tokalaşarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün hatırını sormuş ve selam ile temennilerinin iletilmesini istemiştir. Tokalaşma sona erdikten sonra ise Türkiye'nin Chungking Elçilik personeli Lin Sen'e takdim olunmuş, takdim sonrası yeniden Lin Sen ile tokalaşan Sipahi, yeniden üç selamla kabul salonundan çıkmıştır. Sipahi, salondan çıktıktan sonra Dışişleri Bakanı ve Saray erkânı ile birlikte fotoğraf çektirmiştir. Fotoğraf çekiminden sonra tekrar salona dönülerek burada kokteyl verilmiş, sonrasında ise veda edilmiştir. Elçi Emin Âli Sipahi ve Elçilik personeli geldikleri gibi yine İstiklal Marşı eşliğinde protokol ile uğurlanmıştır⁵¹.

c. Mareşal Çan Kay Şek'le Görüşme

İtimatname programın ertesi gününde (28 Aralık) bu kez Yuan Executif (en yüksek idari organ) riyaset dairesi, Türkiye Elçisi Sipahi'nin şerefine bir akşam yemeği vermiş, yemeğe saray, hükûmet ve dışişleri yetkilileri ile askerî temsilciler ve belediye başkanı katılmıştır. Sipahi, şerefine verilen yemekten sonra protokole uygun olarak bir dizi iadeiziyaret gerçekleştirmiştir. İlk olarak Yuan Executif'in eski başkanı ve mevcut maliye bakanı, Dr. H. H. Kung başta olmak üzere birçok yetkili ziyaret edilmiştir. Sipahi'ye göre Dr. Kung resmîyette kabine kurulunun iki numarası olmakla birlikte hakikatte ise başvekâletin işlerini yürüten Çin siyaseti için önemli bir isimdir. Dr. Kung'un kendisini samimiyetle kabul ettiğini ifade eden Türk Elçi, genel konuşmadan sonra Dr. Kung'un "Avrupa harbi hakkında ne

51 BCA, 30-10-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A, s. 4-6.

düşündüğünü” sormasıyla birlikte konuşma, uluslararası konulara ve Türkiye’nin durumuna kaymıştır. Dr. Kung, Avrupa harbi dışında Türk ordusunun durumunu, mevcudunu, uçak sayısını, Balkanlardaki durumunu ve bilhassa kamuoyunun hissiyatının savaşı devletlerden hangisine taraftar olduğunu sormuştur. Emin Âli Sipahi, sorulara genel cevaplardan ve Türkiye-İngiltere-Fransa antlaşması hakkında bilgi verdikten sonra, Çin’in yürüttüğü millî mücadelenin olumlu neticelenmesi için temennilerde bulunarak ziyaretini sonlandırmıştır⁵².

Emin Âli Sipahi, Dr. Kung’u ziyareti sonrasında, yaptığı temaslar ve görüşmeler sonucunda Çin’in sivil ve askerî yönetimini bir elde toplamak ve bilhassa Dr. Kung’un maliye politikaları aleyhinde artan eleştirilerin önüne geçmek üzere Yuan Executif riyasetini de deruhte eden Mareşal Çan Kay Şek’i ziyaret etmeyi arzu etmiştir. Ayrıca Sipahi bu sayede, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün Mareşalin kendisine gönderdiği fotoğraftan dolayı teşekkür etmek üzere memur kılındığı görevi de yerine getirmek istemiştir. Emin Âli Sipahi itimatnamesini henüz sunmadan Çan Kay Şek tarafından akşam yemeğine (27 Aralık) davet edilmişse de yemek yeni bir davetiye gönderilerek iki gün sonraya ertelenmiştir. Mareşalin Türkiye Elçiliği şerefine 29 Aralık’ta verdiği davette kabine ikinci reisi, dışişleri bakanı gibi sivil hükümet erkamı ile Çan Kay Şek’in yakın mesai arkadaşı General Çan Şun gibi askerî yetkililer de yer almıştır. Türk Elçi Sipahi, Çan Kay Şek’in salona gelmesinden sonra Mareşale takdim edilmiştir. Mareşalin yabancı [batılı] dil bilmemesi sebebiyle tercüman aracılığıyla Emin Âli Sipahi ile temas sağlamıştır. Selamlama, yolculuk gibi genel konulardan sonra Çan Kay Şek, henüz meydana gelen Erzincan Depremi’nden kaynaklı olarak üzüntülerini dile getirmiş ve bu konudaki duygularının Cumhurbaşkanı İnönü ile Hükûmete bildirilmesini rica etmiştir⁵³.

Emin Âli Sipahi, 28 Aralık’ta katıldığı yemek davetinin aksine Çan Kay Şek’in verdiği davet hakkında daha fazla detay vermiştir. Bu durum Çan Kay Şek’in Çin’in içerisinde bulunduğu durumdan kaynaklanmıştır. Yemeklerin tamamının Çin mutfağından olduğunu kaydeden Sipahi, önüne konan chopstick/yemek çubukları ile yemek yiyememesinden dolayı “madam Çan Kay Şek” / Soong Meiling’in araya girmesiyle çatal ve kaşıkla yemeğe devam etmiştir. “Fevkalade zeki bir kadın” olarak tarif edilen “Madam Çan Kay Şek”, yanında oturan Türk Elçiye karşı ihtimam göstermiş hatta hemen hemen her yemeği kendisi servis etmiştir.

52 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A, s. 6-7.

53 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A, s. 7-8.

Sipahi, daha sonradan protokol şefinden Türkiye Cumhuriyeti'nin Elçisine verilen önemi göstermek üzere yemeklerin Müslüman aşçılara hazırlatıldığını öğrenmiştir. Emin Âli Sipahi'nin eşi ile Çan Kay Şek'in eşinin aynı okuldan mezun olmaları rastlantısal bir durum olarak Türk Elçi ve ailesi ile Çan Kay Şek ve ailesi arasında oldukça samimi bir hava meydana getirmiştir. Yemekten sonra yapılan konuşmada ise Mareşal Türk dış politikasını takdir ettiğini, İngiltere'nin Türkiye'nin önemini anladığını ifade etmiştir. Mareşal Çan Kay Şek ayrıca Türkiye'nin Çin'de elçilik ihdas etmesinden çok memnun olduğunu kaydetmiş ve Sipahi'nin görevi esasında icabı hâlinde bizzat kendisine müracaat edebileceğini söylemiştir. Türk Elçi, yemekten sonra protokolün ve teamüllerin öngördüğü süreyi aşmamak üzere izin isteyerek ziyaretini sonlandırmıştır. Ertesi gün Mareşal ve eşi tarafından, Emin Âli Sipahi'nin bir miktar yeşil çay gönderilmiştir. Sipahi, bu hediyeyi de Türkiye'ye verilen alakanın, ehemmiyetin bir nişanesi olarak kabul etmiştir⁵⁴.

d. Diğer Protokol Ziyaretleri

Mareşal Çan Kay Şek'in yemeğinden sonra Türk Elçi Emin Âli Sipahi, Çin'de ziyaret edilmeleri mutlak olan kişilerin ziyaretlerine gitmiş ve yine teamül gereği ziyaret kartı bırakmıştır. Sipahi'nin ziyaret ettiği kişiler arasında Çan Kay Şek'in yakın çalışma arkadaşlarından olan Chungking garnizon kumandanı ve Honan eski valisi General Liachih de yer almıştır. Görüşme esnasında General, Honan'da bulunduğu dönemde bazı kazılarda elde edilen bulguların antropolojik incelemesi sonucunda Türklerin millî tarihleri ile ilgili bazı kanaatlere vardığını söylemiştir. Görüşme sonrasında General Liachih, Türk Elçiyi karargâhtan bando eşliğinde askeri müfreze ile selamlayarak uğurlamıştır⁵⁵.

General Liachih'ten sonra Sipahi, Çin Hükûmeti ikinci reisi Dr. Kung'un 10 Ocak'ta gerçekleşen yemek davetine katılmıştır. Dr. Kung, Türk Elçinin şerefine özel bir yemek vermiştir. Sipahi, daha önce 28 Aralık'ta Yuan Executif riyaset dairesinin yemeğinde ve yılbaşında ise Kung'un verdiği genel yemekte görüşmüş olmasına rağmen, ancak 10 Ocak'taki görüşme sonrasında Dr. Kung hakkında bir dizi detay vermiştir. Sipahi'nin verdiği detaylar arasında Kung'un altmış yaşında olduğu, ABD'de eğitim aldığı, Konfüçyus'un altmışıncı göbekten torunu olduğu yer almıştır. Sipahi, Konfüçyus'un torunu olan Dr. Kung'un evinde Noel ağaçlarının yer aldığı ile yemek odasında Çin Müslümanlarının kendisine hediye

54 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A, s. 8-9.

55 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A, s. 9.

ettikleri Arapça bir hadisin asıldığını da kaydetmiştir. Sipahi, kendisinin yemeğe davet edilmesi sebebiyle hadis levhasının duvara asılma ihtimalinin olduğunu belirtme gereği hissetmiştir. Zira Dr. Kung yemek menüsünün özel olarak hazırlandığını söylemeyi lüzumlu bulmuştur. Sipahi, diğer yemeklerde de benzer hassasiyetin gösterildiğini bu sayede “mensup olduğu camiai maneviye hasebiyle” alışık olmadığı yiyecekleri yemek zorunda kalmadığını ifade etmiştir. Yemekte Dr. Kung’un yanı sıra iktisat bakanı, Yuan Executif genel sekreteri, Çin’in Moskova Eski Büyükelçisi, Ankara Müsteşarı, General Wang ve diğer birtakım kişiler yer almıştır⁵⁶.

Türk Elçisi Emin Âli Sipahi, Chungking’de gerçekleştirdiği ziyaretlerden sonra Chungking’in çeşitli cemiyetlerinin müşterek tertip ettikleri resmî kabule katılmıştır. Sipahi’nin şerefine verilen kabule ev sahipliği yapan cemiyetler ise şu şekildedir: Çin Cemiyeti Akvama Müzaheret Cemiyeti, Beynelmîl Münasebetler Cemiyeti, Çin Müslümanları İstihlası Vatan Cemiyeti ve Beynelmîl Sulh Mücadele Cemiyeti. 10 Ocak 1940 tarihinde Young Brother’s Building bulunan Chungking Beynelmîl Kulüpte gerçekleşen kabulde, salon Çin ve Türkiye bayrakları ile donatılırken geniş kırmızı bantlar üzerine de Türkçe olarak “Türk Sefiri Sipahi Beyefendi hazretleri şerefine çay ziyafeti” yazılmıştır. Toplantıya Çin Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, belediye başkanı, Chungking’in önde gelen isimleri ile çoğunluğu gençler olmak üzere birkaç yüz kişi katılım sağlamıştır. Sipahi, Chungking’in ulaşım sorunu yaşadığı bir dönemde toplantıya bu kadar çok kişinin katılmasının yalnız kendisinin değil şehir sakinlerinin de dikkatini çektiğini ifade etmiştir. Toplantı filme alınırken aynı zamanda çok sayıda fotoğrafta çekilmiştir. Ayrıca Hankow Chungking Edition’da dikkat çeken kabul hakkında tafsilatlı bir de yazı yayımlanmıştır⁵⁷.

11 Ocak’ta ise Türk Elçi, Çin Müslümanları İstihlası Vatan Cemiyeti’nin şerefine tertip ettiği elli kişilik öğlen yemeğine katılmıştır. Çin’in verdiği mücadeleye Müslümanları dâhil etmek ve Çin davası gütmek üzere teşkil ettirilen cemiyetin başkanı General Ömer Chungsi, başkan vekili ise daha önce kaymakamlık yapan Mehmet Ali Tang Ko-San’dır. Cemiyetin Park Lokantası’nda verdiği yemekte General Ömer’in cephede olması sebebiyle ev sahipliğini Mehmet Ali Bey yapmıştır. Çinçe bir nutuk irat eden Mehmet Ali Bey’in nutku Çince’den Arapçaya çevrilmiştir. Nutukta Çin Müslümanlarının Türkiye rehberliğine attığı önem

56 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A, s. 9.

57 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A, s. 9-10.

ve Türkiye'nin nazarlarındaki kıymetten bahsedilmiştir. Emin Âli Sipahi, Arapça karşılık verirken daha sonra Çinli davetlilerden General Chen Ming-shu ile M. Shao Li-tse de birer konuşma gerçekleştirmiştir⁵⁸.

e. Siçuan Seyahati

Türkiye'nin ilk Çin Elçisi Emin Âli Sipahi, Chungking'de kendisine gösterilen samimi kabuller sonrasında Ocak ayı içerisinde Çin'in Szechuan (Siçuan) Eyaleti'nin merkezi Çentu'ya (Çengdu) bir seyahat gerçekleştirmiştir. Çin'i önemli bir konumda değerlendiren Sipahi, Çin'in sahip olduğu karakteristik yerleri görmek ve bu suretle de mahalli araştırmalarını mümkün olduğu kadar geniş bir sahada ele almak üzere Çengdu'yu ziyaret etmiştir. Sipahi'nin özel bir ziyaret olarak tasarladığı seyahat, Çinli yetkililerin devreye girmesiyle resmî bir hâl almıştır. Çengdu'da Türk Elçi yerel otorite ve çeşitli yerel temsilciler tarafından havaalanında karşılanmıştır. Karşılama sonrasında Sipahi, şehrin büyük bir binasında misafir edilmiştir. Çengdu'da üç gün kalacak olan Sipahi'ye protokol gereği; yetkililerin ziyaretini, Sipahi'nin iadeziyaretini ve yemek programlarını içeren yoğun bir program sunulmuştur. Sipahi, programı olduğu gibi kabul ederken Çengdu'ya vardığı günün akşamında Siçuan Eyaleti'nin en büyük amiri olan başkumandanlık karargâhı müdürü ve eyalet hükûmeti genel sekreteri Mareşal Ho, pasifik komiseri General Pan, parti şefi General Wang tarafından müstereken yemeğe davet edilmiştir. Yemek sırasında Mareşal Ho, Türkiye ve Türk Elçiliği hakkında dostane temenni ve hislere yer verdiği bir konuşma gerçekleştirmiştir⁵⁹.

İlk karşılama yemeğinden sonra Sipahi, Türkistanlı Türklerin, belediye başkanının, askerî akademi müdür vekili -müdür Mareşal Çan Kay Şek'tir- General Chen Wu'nun öğle ve akşam yemekleri ile Çengdu Müslümanları Cemiyet Başkanı General Na Yo Chi'nin çay davetine katılmıştır. Sipahi, Türkiye'nin Elçisi'ne gösterilen bu durumdan memnun kalırken, Türkiye'ye verilen öneme raporunda dikkat çekmiştir. Elçinin şahsında Türkiye'ye gösterilen ihtimam, Sipahi'nin gerçekleştirdiği kültürel ziyaretler sırasında da hissedilmiştir. Sipahi'nin 17 Ocak'ta Taoist tapınağı olan Kwan-Şin'e gerçekleştirdiği ziyaret, şahsına tahsis edilen otomobillerle gerçekleştirilmiştir. Keza ziyaretler için gerekli emniyet tedbirleri alınırken Sipahi'nin ziyaretlerinde yanında yetkili mülki memurlar dışında birkaç subay da yer almıştır. Yaklaşık 4-5 saat kadar süren seyahatin 1,5 saati otomobille,

58 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A, s. 10-11.

59 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A.

kalanı ise omuzlarda taşınan koltuk sandalyelerde tamamlanmıştır. Sipahi'ye karşı gösterilen ihtimam, Kwan-Şin'e vardktan sonra daha da artmıştır. Seyahatin hususiyet içerisinde hususiyet gösterdiğini ifade eden Sipahi, şehrin Türk Elçisi'nin şerefine bayraklarla donatıldığı ve şehir yönetimi tarafından Elçi'nin refakatine bir müfreze polis verildiğini kaydetmiştir. Polisler Elçinin etrafını kuşatarak saatlerce kabile ile birlikte yürümüşlerdir. "Uzun bir kervan" görüntüsü veren kabile, şehre vardktan sonra yemeğe davet edilmiş, fakat plan içerisinde başka bir davetin olması sebebiyle bu yemek daveti kabul edilmemiştir⁶⁰.

Kwan-Şin'in parti şefi General Wang'ın faaliyet sahasına dâhil olması sebebiyle General, Türk Elçiye takdim etmek üzere Elçinin hediyeleri bizzat seçmesi için antikacıları şehir idarecisinin ofisine göndermiş, Sipahi ise buraya davet edilmiştir. Sipahi, bir takım sebepler ve durumdan daha önce haberi olmaması sebebiyle davete icabet edememiştir. Bunun dışında ertesi gün için Türk Elçi'nin şerefine İslam Cemaati ve öğrenciler tarafından gösteri hazırlanmıştır. Türk Elçi'nin kabulü esnasında şahsına karşı gösterilen özen uğurlama esnasında da gösterilmiş ve ayrıca Elçi'ye, eşine ve elçilik kâtibine bazı hediyeler takdim edilmiştir⁶¹.

f. Doğu Türkistan Meselesi

Çin'e Elçi olarak tayin edilmesi sonrasında Çin'i tanımak ve birtakım yakın ilişkiler kurmak üzere faaliyet gösteren ve oldukça samimi bir hüsnü kabul gören Emin Âli Sipahi'nin ilk ilgilendiği konu Doğu Türkistan meselesi olmuştur. Siçuan'dan döndükten hemen sonra Sipahi, Doğu Türkistan hakkında bir rapor kaleme alarak Bakanlığa göndermiştir. Sipahi raporunda, Çin'deki resmî ismi Singkiang olan Çin Türkistan'ı ile Çin'in diğer yerlerinde yaşayan önemli sayıdaki "Türklerin hayat ve mukadderatı ile alakadar olmaklığı" Elçilik görevinin gerekliliği saydığını ve Chungking'e varışından itibaren Türklerin maddi, manevi hayatları ile ilgilenmeyi vacibe bildiğini kaydetmiştir⁶².

Bu doğrultuda araştırmalarını Doğu Türkistan'dan başlatmak istemesine karşı, Sipahi'nin şartlar sebebiyle istediği gibi netice alamadığı görülmüştür. Bu durumun oluşmasında ise Doğu Türkistan'ın Çin'in doğrudan nüfuz ve yönetiminde bulunmaması oldukça önemli bir rol oynamıştır. Doğu Türkistan valisinin doğrudan Çin yönetimi tarafından atanmasına karşı vali, merkezin

60 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A.

61 BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A.

62 BCA, 30-10-0-0/257-728-16 Dosya Ek: 434A (Muamelat Genel Müdürlüğü, 20.02.1940).

emirlerini yok sayarak idarede kendisini serbest kabul etmiştir. Doğu Türkistan valisi, son yıllarda çıkan isyanları Sovyet Rusya yardımı ile bastırmış ve idarede de Sovyetlerin yardımından istifade etmiştir. Sovyetler, Doğu Türkistan üzerinde fiili bir hâkimiyet kurarken Çin ile Doğu Türkistan arasındaki iletişim ve ulaşımı da asgari seviyeye indirmiştir. Hatta Doğu Türkistan'a gitmek üzere Chungking'deki Sovyet Elçiliğinden vize alınması mecburiyeti, Sipahi'ye göre durumun vahametini ortaya koyan bir delildir. Sovyetlerin, Doğu Türkistan'la Chungking arasına bir set çekmesi, Sipahi'nin bölgeyle doğrudan bilgi almasına engel teşkil etmiştir. Sovyet Rusya'nın Doğu Türkistan üzerindeki nüfuzu yalnızca siyasi olmamış, aynı zamanda kültürel girişimler de barındırmıştır. Sovyetlerin arzusu doğrultusunda bölgedeki bazı Türk gençleri, Rusya'ya gönderilmiştir. Sipahi'nin ifadesiyle “komünist terbiyesiyle” yetiştirildikten sonra geri dönen bu Türklerin “münevver ve milliyetçi” unsurlara karşı daima şiddetli bir politika takip etmeleri, Doğu Türkistan'dan Hindistan'a doğru yoğun bir göçün yaşanmasına sebep olmuştur⁶³.

g. Çin Türklerinin Eğitimi Meselesi

Doğu Türkistan dışındaki Türklerin durumunu da ele alan Emin Âli Sipahi, Çin'in içerisinde geriye kalan Türklerin ise dağınık olduklarını görmüştür. Chungking'in yakınlarında Hudud Mektebi isimli bir okul dışında Türklere ait bir okula rastlamayan Sipahi, Hudud Mektebi'nde de yalnızca on Türk öğrencisinin olduğunu, Türklerin dışında okulda Tibetli ve Moğolların da olduğunu kaydetmiştir. Okulun karışık yapısına karşı Türk öğrencilere Türkçe dersler verilmiştir. Hudud Mektebi dışında, Şıçuan Eyaleti'nin merkezi olan Çentu'da Çin Hükûmeti ile irtibatlı olan birkaç Türk'ün çocukları da özel Türkçe eğitim almışlardır. Sipahi, gerek okulda gerekse özel derslerde Türkçenin eski harflerle okutulduğunu belirtmiştir. Okul dışında yayın konusunun da ele alındığı raporda, Hudud Mektebi'nde Türkçe dersleri veren Mesud Sabri'nin aynı zamanda *Yurt* isiminde eski harflerle aylık 120 nüsha basılan bir dergi çıkarttığına yer verilmiştir. Mesud Sabri'nin *Yurt* dergisinin harflerini dizdikten sonra baskı için Çinli matbaacılara vermek suretiyle gerçekleştirdiği ve dergi nüshalarının Türkistan'a, Hindistan'a –Delhi'deki Türk muhacirlere- ve Türkiye'ye gönderdiği, raporda dikkat çekilen hususlar arasında olmuştur⁶⁴.

Emin Âli Sipahi, Türkçe eğitim ve yayın konusunu değerlendirdikten sonra alfabe konusunu ele almıştır. Sipahi'ye göre yeni (Latin) alfabenin Çin Türkleri arasında

63 BCA, 30-10-0-0/257-728-16 Dosya Ek: 434A, s. 1-2.

64 BCA, 30-10-0-0/257-728-16 Dosya Ek: 434A, s. 2.

yayılmamasının sebebi siyasi ve muhafazakârlık hissinden değil, aksine rehberlik edilmemesinden kaynaklanmıştır. Bu konuda Sipahi, Doğu Türkistan dışında daha dağınık şekilde yaşayan Türklerin Latin alfabesini kullanmasının faydasının asıl kitlenin/Doğu Türkistan'ın kolaylıkla bu alfabeyle alışması olacağını ifade etmiştir. Gerekliğinde yerel yetkililerin yardımını temin etmenin zaruri olduğunu kaydeden Sipahi, kitap, öğretmen, araç-gereç konusunda sıkıntı yaşayan Türklerin ihtiyaçlarına kayıtsız kalınması karşısında ya eğitim konusuna yabancılaşacaklarını ya da millî gayelere uygun olmayan çarelere başvuracaklarını kaydederek Türkiye Dışişleri Bakanlığının bu konuda devreye girmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Ayrıca *Yurt* dergisini çıkartan Mesud Sabri'ye yayını ve derslerini Latin alfabesiyle yapmasını teklif eden Sipahi, gerekli malzemenin Türkiye'den getirilebileceğini ifade etmiştir. 22 Ocak'ta Türk Elçiliği tarafından Çin Dışişleri Bakanının şerefine verilen yemekte Sipahi, davetliler arasında bulunan Çin Milli Eğitim Bakanına konuyu açmıştır. Bakan konuya olumsuz bakmamış ancak azınlık işlerine Çin Halk Fırkası'nın baktığını söylemiştir. Bunun üzerine Emin Âli Sipahi, meselenin azınlık meselesi olmadığını, Türkiye'de ortaya çıkan bir inkılabın Çin vatandaşlığına haiz kitle üzerinde uygulanması meselesi olduğunu söylemiştir. Konunun şifahi olarak Dışişleri Bakanı ve Bakanlık nezdinde de ele alınmasının gerektiğini düşünen Sipahi'ye göre Türkiye'nin Çin'e elçi göndermesinden duyulan memnuniyet sebebiyle girişimin uygun olmadığını düşünülmesi için ortada hiçbir sebep yoktur. Konunun ihmal edilmemesi gereken bir mesele olduğunu bir kez daha vurgulayan Sipahi, ayrıca Ankara'da olduğu zaman ifade ettiği, bazı Türkistanlı gençlerin Türkiye'de eğitim alması konusunu da bu vadede dile getirmiştir⁶⁵.

Alfabe ve yayın gereçleri sorununu ikinci kez ele alan Emin Âli Sipahi, tutumunu 29 Ocak tarihli raporundan sonra bir kez daha gündeme getirmiştir. 30 Eylül'de Şangay'dan gönderilen ikinci raporda Sipahi, Çin'de birlik hâlinde hareketleri yok olmaya yüz tutan ve öteden beri küçük kitleler hâlinde dağınık bir şekilde yaşayan Çin Türklerinin, çocuklarının millî ve manevi eğitimleri için Elçiliğe müracaat ederek kitap istediklerini bildirmiştir. Türk Elçi, Çin Türklerinin her açıdan ilgi ve sahip çıkmaya şayan olduklarını ifade ederek Türkiye'ye göç etmek için fırsat beklediklerini bildirmiştir. Raporda okulsuz, kitapsız ve öğretmensiz bir vaziyette olduklarına dikkat çekilen Türklerin manevi yapılarını korumak ve asimile olmalarını engellemenin insani bir vecibe olduğu kaydedilmiştir⁶⁶.

65 BCA, 30-10-0-0 / 257-728-16 Dosya Ek: 434A, s. 3-4.

66 BCA, 30-10-0-0 / 257-728-17 Dosya Ek: 434A (Muamelat Genel Müdürlüğü, 26.11.1940).

Doğu Türkistan dışındaki Türklerin millî ve manevî değerlerini muhafaza etmek üzere Sipahi, Millî Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Genel Sekreterliği, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu gibi kurumların dikkatinin çekilmesini talep etmiştir. Sipahi, savaş şartlarından kaynaklı olarak kitap gönderilmesinin zor olması nedeniyle alternatif bir teklifte bulunmuştur. Buna göre Çin, İngiltere ve ABD'de basılan kitapları kimyevi-fotoğraf usulüyle Çin'de yeniden basmaktadır. Orijinal hâlleri gibi basılan bu kitapların maliyeti de bu teknikte dörtte bir fiyatın da aşağısına düşmektedir. Sipahi, küçük bir maliyetle gereksinim duyulan alfabe, edebiyat, tarih, ahlak kitaplarının Çin'de kolaylıkla basılabileceğini ve bu durumun hukuki açıdan da herhangi bir sorun teşkil etmediğini kaydetmiştir. Bu sayede Türkiye'nin Çin Elçiliğine yapılan müracaatlar daha esaslî bir şekilde yerine getirilerek Çin Türklerine kuvvetli bir yardımda bulunulacağı kaydedilmiştir. Elçinin Çin Türklerine yönelik talepleri Dışişleri Bakanlığını harekete geçirmiş ve konu doğrudan Başbakanlığa bildirilmiştir. Ayrıca Sipahi'nin de çözüm adresi olarak gösterdiği CHP Genel Sekreterliği ile Millî Eğitim Bakanlığına, Çin'deki durum hakkında bilgi verilmiştir⁶⁷. Daha sonradan eğitim materyali gibi taleplerde bulunulmaması, Türkiye'nin talebi yerine getirdiğini ya da savaş koşulları sebebiyle Elçi'nin taleplerin yerine getirilemeyeceğini anlayarak vazgeçtiğini göstermektedir. Fakat talebin savaş şartlarını gözetenek yapılması ve yine savaş koşulları içerisinde Çin'den öğrencilerin Türkiye'de eğitim almalarının kabul edilmesi, Türkiye'nin talebi yerine getirdiğini düşündürmektedir.

h. Emin Âli Sipahi'nin Merkeze Tayini

Türkiye'nin Çin nezdindeki Elçisi Emin Âli Sipahi, Dışişleri Bakanlığı'nın 16 Haziran 1942 tarihli kararı ile merkeze çekilmiştir⁶⁸. Görev süresi sona erene kadar faaliyetlerini sürdüren Sipahi, 1942 yılının Şubat ayında son olarak Çin Hükûmeti'nin dayanağı ve Çin'deki yaşantının rehberi olan Komintang / Çin Halk Partisi'nin nizamnamesini tercüme ettirerek Ankara'ya göndermiştir⁶⁹. Emin Âli Sipahi, merkeze çağırıldıktan sonra Dışişleri Bakanlığında yeniden Hukuk Müşaviri olarak görev almıştır⁷⁰.

67 BCA, 30-10-0-0 / 257-728-17 Dosya Ek: 434A; BCA, 30-10-0-0 / 142-15-14 Dosya Ek: 138 (Muamelat Genel Müdürlüğü, 25.05.1943).

68 BCA, 30-11-1-0 / 154-19-18 (Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 23.06.1942).

69 BCA, 490-1-0-0 / 206-818-1 (Cumhuriyet Halk Partisi, 26.11.1942).

70 BCA, 30-11-1-0 / 161-15-6 (Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 13.07.1943).

4 Temmuz 1942 tarihinde Çin'den ayrılan Emin Âli Sipahi'nin Çin'den ayrılması sonrasında Türkiye'nin ilk Çin Elçiliği, Tebelen Abdül-Mennan'ın idaresinde Maslahatgüzarlık seviyesinde 17 Eylül 1943 tarihine kadar sürdürülmüştür⁷¹. 1944 yılında iki ülke arasında diplomatik temsilciliklerin büyükelçilik seviyesine çıkartılması kararlaştırılmıştır⁷². Karardan kısa bir süre sonra ise Çin'de daha önce Türkiye'nin ilk maslahatgüzarı olarak görev yapan mevcut Madrid Orta Elçisi Hulusi Fuat Tugay ilk Çin Büyükelçisi olarak tayin olmuştur⁷³. Savaş şartları nedeniyle Türkiye'nin yeterince ilgi gösteremediği Elçiliğin yeniden açılmasında Çin'in etkisi olmuştur. Zira 1944 yılının Ocak ayında Çin Büyükelçiliğinden alınan bir notada Çin Parlamentosu ve Siyasi Halk Meclisi üyelerinde oluşan üç kişilik bir heyetin ziyaret maksadıyla Türkiye'ye geleceği bildirilmiştir. Sıkı ve dostane münasebetler tesis etmenin Türkiye ve Çin Cumhuriyeti tarafından arzu edilmesi dolayısıyla, ziyaret kararının alınmasından kısa bir süre sonra⁷⁴ Hulusi Fuat Tugay'ın 29 Mayıs 1944 tarihinde göreve başlaması iki ülkenin de ilişkileri geliştirmek istediğini göstermektedir. Tugay'ın Büyükelçiliği döneminde Büyükelçilik, Japon işgalinin sona ermesi sebebiyle 1945 yılında yeniden Nankin'e taşınmıştır. Tugay'ın 1947 yılında geri çağrılmasından sonra Türkiye'nin Çin diplomatik temsilciliği uzun bir süre boyunca maslahatgüzarlık seviyesinde sürdürülmüştür⁷⁵.

Sonuç

Türklerin Çinlilerle olan teması tarihin erken devirlerinde başlamaktadır. Türklerin kitlesel olarak batıya hareket etmesi sonrasında da Çinlilerle ilişkilerin sürdürüldüğü görülmüştür. Tarihimizde yakın döneme kadar Çin'le temaslara sürerken Kaşgar Emiri Yakup Bey'in Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlı Devleti'ne tabi olmasıyla birlikte Osmanlı Devleti teoride dahi olsa Çin'le komşu olmuştur. II. Abdülhamid devrinde Çin'le özellikle Çin'deki Müslümanlarla yakın ilişki kurmak isteyen Osmanlı Devleti gerek Çin'de yaşanan gelişmeler gerekse kendi dış sorunları nedeniyle, istikrarlı bir Doğu Türkistan ve Çin politikası sürdürememiştir.

71 Aral, *age.*, s. 926-927.

72 Adıbelli, *age.*, s. 148.

73 BCA, 30-18-1-2/104-2-32 (Kararlar Daire Başkanlığı, 27.11.1943).

74 BCA, 30-10-0-0/257-728-20 Dosya Ek: 434A (Muamelat Genel Müdürlüğü, 24.01.1944).

75 *Dışişleri Bakanlığı Yılığ 1964-1965*, s. 359.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda yaşadığı siyasi krizler devletin yönünü, izlenen diplomasiye paralel olarak batıya çevirmiştir. Türk diplomasi tarihinde ilk kez bu dönemde daimî elçilikler açılırken, elçiliklerin batı dışında yer aldığı tek ülke ise İran olmuştur. Osmanlı Devleti, Milli Mücadele sonrasında yerini Türkiye Cumhuriyeti'ne bırakırken Osmanlı diplomasi mirası da bu dönemde geliştirilerek sürdürülmüştür. Var olma krizinin sona erdiği Kurutuluş Savaşı sonrasında döneminde, Türkiye'nin yurt dışındaki temsilciliklerine yeni ülkeler eklenmiştir. Bu doğrultuda daha önce açılma imkânı bulunmayan Çin elçiliği de Cumhuriyet döneminde açılmıştır. Fakat birtakım gelişmeler, Türkiye'nin Çin'de açılan ilk diplomatik misyonunun elçilik değil maslahatgüzarlık olarak açılmasına yol açmıştır. Çin'in önce SSCB ile daha sonra Japonya ile başlayan mücadelesi karşısında Türkiye, uluslararası gelişmeleri takip etmek üzere 1929 yılında Nankin Maslahatgüzarlığını ihdas etmiştir. Çin'in iç ve dış karışıklıklar yaşadığı bu dönemde Türkiye'nin Çin'e maslahatgüzar ataması oldukça önemli bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Çin, uluslararası alanda yalnız kaldığı dönemde Türkiye'nin açtığı maslahatgüzarlıkla, Türkiye'ye yönelik oldukça müspet düşünceler beslemiştir.

Nankin Maslahatgüzarlığını oluşturduğu samimi ilişkilere karşın, Türkiye, iki yıl sonra 1931 yılında ekonomik gerekçelerle ilk diplomatik temsilciliğini kapatmak durumunda kalmış, maslahatgüzarın Çin'den ayrılmasından sonra ikili ilişkiler uzunca bir süre tek boyutlu ve ağırlıklı olarak Çin'in Ankara Elçiliği üzerinden yürütülmüştür. 1934 yılında iki ülke arasında dostluk antlaşmasının imzalanmasından sonra Çin'in Türkiye'ye yönelik ilgisinde artış görülmüş; 1934 sonrasında Çin'den Türkiye'ye öğrenciler, askerî heyetler gelirken aynı zamanda Çin için oldukça önemli bir isim olan General Ho Yao-Tsu Ankara'ya elçi olarak tayin edilmiştir. Çin'in Türkiye'ye yönelik ilgi ve çabasına karşın Türkiye'nin Çin'de herhangi bir temsilciliğinin olmaması, iki ülke ilişkilerinde bir gerilim meydana getirmiştir. Türkiye'nin Çin'e "layıkıyla alaka göstermediğini" dile getiren General Ho Yao-Tsu'nun yerini maslahatgüzara bırakıp gitmesinden kısa süre sonra Türkiye, müteakabiliyet esasına uyarak Çin'de elçilik açmıştır.

Türkiye, Çin'de oluşturduğu "hayal kırıklığı ve üzüntüyü", önemli bir diplomat olan Emir Âli Sipahi'yi orta elçi olarak atayarak gidermek istemiştir. Bu yıllarda dünyanın pek çok ülkesinde olduğu gibi Türkiye için de bir ülkede büyükelçilik açmanın çok nadir bir uygulama olması, Çin'e büyükelçilik mevki sonrasında en yüksek diplomatik kariyer olan orta elçi atanmasını gerektirmiştir.

Türkiye açısından mevcut siyasi şartlar değerlendirildiğinde Çin Elçiliği, öncelikli bir elçilik olmamasına rağmen Türkiye'nin Çin'de açtığı ilk elçilik olması sebebiyle Türk diplomasi tarihi açısından oldukça önemli bir misyondur. Bu doğrultuda "ilk Türk Elçi" Emin Âli Sipahi'nin yolculuğundan başlayarak yaşadığı olayları ve tanıştığı kişileri kaydetmesi, Ankara'ya bildirmesi, erken dönemde Türkiye'nin Çin'e keza Çin'in ise Türkiye'ye nasıl baktığını göstermesi açısından da oldukça önemli bilgiler sunmuştur. Çin'in, Türkiye tarafından tanınan bir ülke olmaması, ayrıca Çin'in günümüz dünya siyaseti ve ekonomisi içerisinde kapladığı alan "ilk Türk elçi" Sipahi'nin değerlendirmelerini oldukça ehemmiyetli hâle getirmektedir.

Sipahi'nin raporlarında Çin'le ilgili ilk dikkat çektiği husus kendisine daha yolda gösterilen samimi hüsnü kabul olmuştur. Sipahi'yi o tarihte İngiliz kolonisi olan Hong Kong'da karşılayan Çinli yetkililerin Türk Elçi'ye karşı ilgi ve alakası sürekli artan bir biçimde devam etmiştir. Sipahi, Chungking'e varduktan sonra yaşadıklarını kaleme alarak ilk elden Çin'le ilgili bilgileri Ankara'ya göndermiştir. İtimatnamesini takdimi sırasında ve gerçekleştirdiği protokol ziyaretleri sırasında Türk Elçi, yaşadığı kültürel ve diplomatik durumları da Ankara'ya rapor etmiştir. Sipahi'nin kaleme aldığı detaylı raporlar Çin'e dair oldukça önemli veriler sağlamaktadır.

Türk Elçi Sipahi'nin Çin'deki izlenimleri sonrasında ele aldığı ilk konu, Çin'de yaşayan Türklerin durumu olmuştur. Çin Müslümanlarını ayrı bir şekilde ele alan Sipahi, Doğu Türkistan ve diğer bölgedeki Türklere ayrı bir bahis açmıştır. Türkler açısından Sipahi'nin ilgilendiği ilk konu Doğu Türkistan olmakla birlikte, siyaseten Doğu Türkistan'ın bu dönemde Sovyet Rusya'nın kontrolünde olması hatta bölgeye gitmek için Sovyet Elçiliğinden vize alındığı gerçeği Sipahi'nin girişimlerini akim bırakmıştır. Buna karşın raporlarda Doğu Türkistan hakkında verilen bilgiler, yalnızca o gün için değil aynı zamanda bugün de Doğu Türkistan meselesini anlamak için önemli değerlendirmeler içermektedir. Doğu Türkistan Türkleri için herhangi bir şey yapamayan Türk Elçi, Çin'in Doğu Türkistan dışında dağınık şekilde yaşayan Türklerine yardımcı olmak ve onların asimile olmasını engellemek üzere gayret göstermiştir. Türkiye ile Çin arasında yaşanan olumlu siyasi havanın oluşturduğu dayanakla Sipahi, birlik hâlinde yaşamamaları sebebiyle millî bilinçleri kaybolmaya yüz tutan Türklerin, Türklük şuurunu muhafaza etmelerini sağlamak üzere birtakım girişimlerde bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde erken dönemde açılan ve süreklilik sağlanamayan diplomatik misyon olan Çin Elçiliği, savaş şartları nedeniyle Emin Âli Sipahi'nin

merkeze çekilmesi sonrasında yeniden maslahatgüzarlık seviyesinde sürdürülmüş, ancak II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra Elçi riyasetinde çalışmaya başlamıştır. Emin Âli Sipahi, Türk diplomasi tarihinde Çin'e atanan ilk Türk elçi olarak kaleme aldığı raporlarla Türkiye-Çin ilişkileri ile ilgili önemli bilgiler sunmuştur. Sipahi'nin raporları sefaretname geleneğini devam ettiren önemli bir örnek olurken raporlarında verdiği bilgiler, Türkiye-Çin ilişkileri için oldukça önemli bir başvuru kaynağı hüviyeti taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, 30-10-0-0/129-926-7.
BCA, 30-10-0-0/257-728-2 Dosya Ek: 434A.
BCA, 30-10-0-0/200-367-1 Dosya Ek: 239.
BCA, 30-10-0-0/131-937-19 Dosya Ek: 114.
BCA, 30-18-1-2/59-83-3.
BCA, 30-10-0-0/257-727-15 Dosya Ek: 434.
BCA, 30-10-0-0/221-492-43 Dosya Ek: 400-3.
BCA, 30-18-1-2/71-4-1 Dosya Ek: 141-28.
BCA, 30-18-1-2/78-72-17 Dosya Ek: 142-79.
BCA, 30-10-0-0/257-728-14 Dosya Ek: 434A.
BCA, 30-18-1-2/88-87-10 Dosya Ek: 107-109.
BCA, 30-10-0-0/257-728-15 Dosya Ek: 434A.
BCA, 30-10-0-0/257-728-16 Dosya Ek: 434A.
BCA, 30-10-0-0/257-728-17 Dosya Ek: 434A.
BCA, 30-11-1-0/154-19-18.
BCA, 490-1-0-0/206-818-1.
BCA, 30-10-0-0/142-15-14 Dosya Ek: 138.
BCA, 30-11-1-0/161-15-6.

BCA, 30-18-1-2/104-2-32.

BCA, 30-10-0-0/257-728-20 Dosya Ek: 434A.

Taha Toros Arşivi (TTA)

TTA, 001506537006.

Sürelî Yayınlar

Resmî Gazete

Araştırma ve İnceleme Eserler

Adıbelli, Barış, *Osmanlı'dan Günümüze Türk-Çin İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2016.

Ağababa, Naile, "Çin Kaynaklarında Türkler", *Turkish Studies*, 10/9, 2015, s. 1-8.

Aral, Hâmid, *Dışişleri Bakanlığı 1967 Yılığ*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara 1968.

Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara 2005.

Dışişleri Bakanlığı Yılığ 1964-1965.

Duman, Melih, "Çin-Japonya Çatışması ve Türkiye'nin Uzakdoğu Gelişmelerine Bakışı (1929-1939)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 16, 2020, s. 33-70.

Eberhard, Wolfram, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995.

Ergenç, Ceren, *Chinese Nation-Building and Sun Yat-Sen A Study on 1911 Revolution in China*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

Fidan, Giray, *Çin Kaynaklarına Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Çin İlişkileri ve Çin'deki Osmanlı Ateşli Silahları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.

Fidan, Giray, "Ming Tarih Kayıtlarına Göre 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu - Ming Çin'i İlişkileri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 30, 2011, s. 275-287.

Fidan, Giray, "The Turk Travelogue: Kang Youwei's Journey to the Ottoman Empire", *Bilgi*, S. 76, 2015, s. 227-243.

Dışişleri Bakanlığı 1983 Tarihçesi, İcra Sekreterliği, 1984.

- Köni, Hasan, “Genel Dış Politika Işığında Cumhuriyet Dönemi Uzak-Doğu İlişkileri: 1933-36”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C 3/S. 11, 1993, s. 271-277.
- Kuran, Ercüment, “1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri”, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Yay. haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999 s. 53-59.
- Lewis, Bernard, *Ortadoğu*, çev. Selen Y. Kölay, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009.
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, Ankara 1996.
- Şimşir, Bilâl N., *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları Cilt I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.
- Şimşir, Bilâl N., *Bizim Diplomatlar*, Bilgi Yayınevi, 1996.
- Şimşir, Bilâl N., “Cumhuriyetin İlk Çeyrek Yüzylında Türk Diplomatik Temsilcilikleri ve Temsilcileri (1920-1950)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 22/S. 64-65-66, 2006, s. 15-89.
- Taşağıl, Ahmet, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III-M.S. X. Asır)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2004.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2011.
- Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1999)*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- Xingliang, He - Guo Hongzhen, *Çinlilerin Gözünden Türklerin Tarihi*, çev. Eser Ulun, Kalkedon Yayınları, İstanbul 2015.